

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

BUDEN, B.: *Konec postkomunismu. Od spoločnosti bez nádeje k nádeji bez spoločnosti*. Praha : Rybka Publishers, 2013, 292 strán, preložil Radovan Baroš. ISBN: 978-80-87067-70-3

Podľa chorvátskeho kultúrneho kritika a filozofa Borisa Budena sa pádom režimov, ktoré sa označovali ako komunistické, uzavrela éra industriálnej moderny a perspektíva budúcnosti. Nádeje, sprevádzajúce predstavu, podľa ktorej bývalé socialistické krajiny prejdú akýmsi transformačným procesom, v rámci ktorého sa oslobodia od dedičstva totalitarizmu a nadviažu na historický mainstream, predstavujúci na Západe už uskutočnený ideál demokracie, slobody a predovšetkým trhového hospodárstva, sa ukázali ako prelud, ilúzia. To, čo nazývame postkomunizmom, pretrváva iba ako sklamaná nádej.

Podľa základnej tézy Budenovej knihy koniec éry politického totalitarizmu znamená súmrak celej éry industriálnej moderny. Zrútenie reálneho socializmu líči ako epochálny krach spoločnosti ako „Spoločnosť“ bez ohľadu na to, či sa svojho času hlásila k totalitárnej či liberálnej politickej ideológii. Práve epochálny krach liberalizmu ako životaschopnej alternatívy je prelomovou udalosťou, ktorá Budenovi dovoľuje konštatovať, že spolu s koncom éry politického totalitarizmu sa odporúčala i samotná Spoločnosť. Éra industriálnej moderny (priemyselnej revolúcie) od polovice 18. storočia teda skončila pádom berlínskeho múru. Tým skončil aj moderný sociálny štát so štátom garantovaným sociálnym poistením, bezplatnou zdravotnou starostlivosťou a verejným školstvom. „Spoločnosť“, ako sme ju kedysi poznali, neexistuje, odporúčala sa s odchádzajúcimi masami priemyselného proletariátu.

Najprv sa hovorilo o demokratických revolúciách, neskôr zamatových, ešte neskôr farebných, čím sa pojem revolúcie vyprázdňuje, aby nikto nepodľahol pokušeniu klásť revolučné zvrhnutie východoeurópskych režimov do historickej súvislosti so „zlou“ a „antidemokratickou“ Októbrovou revolúciou, ktorá zvrhla ruského cára. Táto bola v Ruskej federácii dokonca vymazaná z kalendára. Podľa Budena sa takto prejavuje ambivalentný vzťah liberálno-demokratickej ideológie k ideii revolúcie, obava z „prílišnej slobody“, ktorá sa nedá udržať pod kontrolou. Tak sa rané východoeurópske demokracie museli skôr či neskôr podriaďiť neúprosnému diktátu demokratického parlamentarizmu a kapitalistického vykorisťovania.

Ide o to, že ideológia si osobuje právo sama autorizovať demokratický charakter každého revolučného činu, aby nikomu nenapadlo pokladať za demokratickú aj nejakú antikapitalistickú revolúciu. Tento Budenov postreh je aktuálny najmä v súčasnosti, keď kríza umožnila precitnutie zo sugescie, vyvolanej prostredníctvom ideologickej dominancie neoliberalizmu.

V období neskorého kapitalizmu masy ľudí na Západe už nie sú presvedčenými veriacimi v prednosti demokracie, na rozdiel od obyvateľov v „postkomunistických“ krajinách, kde – podľa definície Z. Brzezinského – sami komunisti prestali brať komunizmus vážne. Pre „postkomunizmus“ je charakteristický ironický odstup od ústredných postulátov komunistickej ideológie. Tak sa komunisti rozhodli namiesto komunistickej realizovať inú utópiu – liberálnu. Tým sa, ako je známe, mal naplniť „koniec dejín“ na základe liberálneho triumfalizmu. Niet pochybností o tom, že „glasnosť“ a „perestrojka“ so zámerom reformovať „reálny“ socializmus boli historickým fiaskom, ale fiaskom nebolo prebudenie nádeje na lepší svet a vôľa zmeniť vtedajšie pomery.

Podľa môjho názoru práve „prebudenie nádeje“ bolo historickou zásluhou M. Gorbačova. Aj v tomto prípade platí, že úmysel sa v politike pozitívne hodnotí bez ohľadu na to, že nemusí skončiť úspechom. Buden zrejme vychádzal zo skúseností s juhoslovenským socializmom a z udalostí na Balkáne v 90-tych rokoch. Čo bolo včera ešte nemysliteľné, sa naraz ocitlo vo sfére možného. Podľa Budena ide o vpad náhodnosti do všetkých sfér socialistických spoločností. Všetko sa zdá zrazu možné – aj lepší socializmus. V našich špecifických podmienkach sa krátke prebudenie nádeje spájalo so spomienkou na obrodny proces z roku 1968, späť s ideou „demokratického socializmu“. Normalizačné vedenie KSČ sa stalo obeťou svojej vlastnej nehybnosti, uviazlo v ideologickej pasci „Poučenia“, ktorým legitimizovalo svoje postavenie. Reformní komunisti však v demokracii videli príležitosť pre nový komunistický začiatok (s. 32). Naši „obrodári“ v prevrate na sklonku roku 1989 určite videli príležitosť pre nový socialistický – resp. sociálno-demokratický (A. Dubček) – začiatok. Na tom nič nemení, že niektorí „obrodári“ sa neskôr aktívne zapojili do rekapitalizačného procesu.

Buden pripomína vytesnenú pravdu modernej demokracie, totiž jej revolučný charakter. V prevratných udalostiach rokov 1989 – 1990 sa manifestovalo, že demokracia a revolúcia majú jeden a ten istý

pôvod, vôľa na radikálnu zmenu existujúcich pomerov bola totiž späťa s vôľou k demokracii. Vo figúre naivity sa prejavuje hegemonické vedomie liberálno-demokratického kapitalizmu ako nespochybniteľného víťaza v studenej vojne, ktoré sa ako v nejakom druhu narcistického delíria stotožnilo s posledným slovom histórie ľudstva: niet demokracie bez kapitalizmu. K uvedenému dodávam, že studená vojna sa reálne skončila tým, že jedna strana odmietla hrať podľa pravidiel, čo otvorilo priestor k formovaniu nového multipolárneho svetového poriadku. Táto strana síce zaplatila značnú cenu, s odstupom času však je problematické reflektovať výsledok studenej vojny v rovine nulového súčtu „víťaz – porazený“. Som presvedčený, že R. Reagan, keď svojho času vyslovil dramatickú výzvu, aby M. Gorbačov odstránil berlínsky múr, ani sám nepredpokladal, že mu protistrana v krátkom čase vyhovie.

Pravdepodobne najpôsobilivejšou pasážou Budenovej knihy je druhá kapitola, kde analyzuje jazyk postkomunizmu ako „infantilizáciu“: s ľuďmi, ktorí zvrhli totalitné režimy, v ktorých neotrasiteľnosť celý tzv. slobodný svet až do poslednej chvíľe neochvejne veril, sa naraz zaobchádza ako s deťmi, musia pred samozvanými „vychovávateľmi“ osvedčovať svoju spôsobilosť ako ich poslušní zverenci. Uvedenému cieľu slúži ideológia zvaná „tranzitológia“ (ako ľahko sa napríklad u nás takto získavali akademické hodnosti! – pozn. L. H.). Pôvodne termín „transition“ označoval interval medzi dvoma rôznymi politickými režimami, od konca osemdesiatych rokov sa proces politickej zmeny chápe ako jednoznačne determinovaný: je ním prijatie do globálneho kapitalistického systému západnej liberálnej demokracie. Buden píše o cynických ideológoch prechodu, ktorí prostredníctvom represívnej infantilizácie sledujú logiku nadvlády. Ľudia, čo zvíťazili v boji za slobodu, boli v krátkom čase degradovaní na porazencov dejín, súčasne boli zbavení svojprávnosti a odsúdení na mechanickú imitáciu svojich poručníkov v naivnej viere, že z nich budú vychovaní suverénni občania. Neodráža sa v tom len zvoľňovanie nových vládcov, lež predovšetkým logika ich panovania. Minulosť pripomína tým, že nedáva „deťom komunizmu“ možnosť slobodnej voľby, ostávajú tým, čím už boli, bábkami v rámci historického procesu, ktorý sa odohráva nezávisle od ich vôle a ktorý ich mal a má doviesť do lepšej budúcnosti. Komunizmus totiž – pripomína Buden – napriek sprievodnému teroru bol konceptom univerzálnej emancipácie (s. 62). Ak považujeme za historické poslanie hľadanie nekapitalistickej alternatívy, odpoveďou musí byť viac slobody, nie menej slobody, teda to, čo K. Marx vymedzil ako dovŕšenie predhistórie ľudskej spoločnosti.

Prechod ku kapitalizmu sprevádzala radikálna zmena vlastníckych vzťahov na základe kriminálnej privatizácie bez odporu vyvlastnených, rovnako ľudia bez najmenšieho odporu rezignovali na svoje sociálne práva. Budovanie moderného sociálneho štátu po druhej svetovej vojne bolo spoločným rysom Európy na východe rovnako ako na západe. Ruská októbrová revolúcia umožnila formovanie sociálneho štátu na periférii v politickom rámci „diktačúry proletariátu“. Liberálno-demokratický sociálny štát v rozvinutom centre kapitalistického systému bol tiež výsledkom urputného zápasu pracujúcej triedy na základe princípu ľudovej suverenity. Oba tieto odlišné inštitucionálne politické rámce boli uzurpované politickými elitami: v centre partokraciou (nadvláda uzavretého klubu strán), ktorá sa legitimizovala ako reprezentant ľudu, na periférii byrokraciou (nadvláda jednej strany), ktorá predtiera, že reprezentuje proletariát. Keď sa v sedemdesiatych rokoch klasický fordistický kapitalizmus ocitol v kríze, totiž kapitál investovaný do priemyselnej výroby prinášal stále menší zisk a začal sa preto presúvať do finančného sektoru, začali politické elity centra opúšťať tradičnú sociálno-demokratickú líniu, až nakoniec svojim spoločnostiam, niekedy veľmi brutálne, vnútili neoliberalizmus. Na východnej periférii stranické elity nedokázali udržať sociálny zmier v socialistickom sociálnom štáte, lebo ho priviedli ku zrúteniu vlastnou neschopnosťou, takže masy ich zvrhli. Na krátky okamih sa na historickom horizonte objavil prísľub socializmu rozšírený o klasické ľudské práva, lenže realitou sa stal divoký kapitalizmus. Na periférii globalizovaného kapitalizmu sa tento radikálne emancipoval od socialistických a štandardných sociálnych obmedzení, najmä od akýchkoľvek inštitucionálnych foriem spoločenskej solidarity. Likvidácia sociálneho štátu sa odohráva na oboch stranách, skúsenosť sociálnej solidarity bola vymazaná z historického vedomia, aby sa tak predišlo jej pôsobeniu v prítomnosti.

Okrem kvalitného odborného prekladu R. Baroš vypracoval vlastný poznámkový aparát, niekde ako-by viedol dialóg s Budenom, a to aj v rámci rozsiahleho a veľmi podnetného doslovu.

Baroš pripomína, že podobne ako mal predvojnový nástup fašizmu zastaviť šírenie ruského boľševizmu, kládlo si urýchlené budovanie inštitútov liberálneho kapitalizmu vo východnej Európe po roku 1989 za cieľ zabrániť vypuknutiu radikálne demokratických revolúcií, ku ktorým sa vtedy schyľovalo (pozn. na s. 72). Pojem „spoločensky možného“ sa dnes používa na označenie „spoločensky nemožného“: dostáva sa k slovu tam, kde sú nastoľované požiadavky na sociálnu spravodlivosť alebo uplatňovaný nárok na soci-

álnu solidaritu. Takže nárok na bezplatnú zdravotnú starostlivosť pre všetkých alebo spoločensky zaručené zapožičanie v starobe už nepatrí k „spoločensky možnému“ na rozdiel od nárokov súkromného kapitálu na neobmedzenú maximalizáciu zisku (s. 192).

Liberálny demokrat podľa Baroša je nekompromisne presvedčený o nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva, hoci s humanitárnymi a demokratickými ohľadmi. Radikálna ľavicová sa voči pravicovému populizmu môže brániť výlučne prostredníctvom mobilizácie demokratických práv a občianskych slobôd s cieľom systémovej zmeny, ktorá sa dotkne samotnej štruktúry kapitalistických vlastníckych vzťahov. Smrteľná agónia spoločnosti teda spočíva v diskreditácii politického liberalizmu, ktorý vlastný program nikdy nemal. Jedinou skúsenosťou obyvateľov krajín východného bloku bolo kolektívne vedomie, že zmyslom ich životov nie je hľadanie osobného šťastia, ale vybudovanie šťastnejšieho sveta pre všetkých. Na Západe sa nevyskytovalo takéto kolektívne snaženie, ľudia sa mohli usilovať o posilnenie výdobytkov sociálneho štátu alebo sa angažovať vo verejnom odsudzovaní nerešpektovania ľudských práv v krajinách reálneho socializmu. (Baroš, s. 243).

Namiesto sociálneho štátu v oboch jeho podobách, teda v centre i na periférii, nastupuje nový poriadok, ktorý do svojich služieb zapojil mocné sily globalizovaného kapitálu, technologický pokrok postindustriálnej doby sa spája s návratom k vykorisťovateľským praktikám predindustriálnej éry. Vlády sa tak ujíma dosiaľ nevídané barbarstvo. (Baroš, s. 270). S uvedeným pesimistickým záverom možno len súhlasiť. A čo ak čakáme na Udalosť – postupne sa vynárajú nekapitalistické alternatívy, ktoré by umožnili návrat stratenej Spoločnosti?!

Ladislav Hohoš

HARVEY, D.: *Záhada kapitálu. Prežije kapitalizmus svou poslední krizi?* Rybka Publishers. Praha 2012, 264 s., ISBN 978-80-87067-28-4

Niektorí teoretici kapitalizmu reflektujú tento systém ako model spoločenského usporiadania. Uvažujú o jeho efektívite, o jeho vhodnosti či nevhodnosti, o dôsledkoch, ktoré prináša pre ľudí a svet, o tom, či je schopný prežiť, a ak áno, ako a v akej podobe. Prežitie alebo neprežitie kapitalizmu má pritom závisieť od jeho konkrétnych schopností, napr. od schopnosti prekonávať krízy, na dosahovaní takého a takého rastu, na riešení spoločenských problémov, na takom a takom uspokojovaní ľudských potrieb a pod. Týmto

„kapitalistickým štúdiám“ spravidla nechýba historický ani triedny rozmer kapitalizmu, vo väčšine prípadov však zostávajú len pri všeobecných otázkach kritiky nadvlády kapitálu a pri neurčito definovanej možnosti resp. potrieb alternatívneho modelu spoločenského usporiadania o ktorom nikto nemá vedieť, kde ho treba hľadať ani čo to vlastne je. K takýmto autorom patrí aj D. Harvey.

Konštatuje síce, že súčasná kríza kapitalizmu už možno nemá žiadne dlhodobé a účinné kapitalistické riešenia, no na otázku, či je kapitalizmus schopný prežiť krízu, odpovedá kladne. Rovnakú odpoveď dáva aj na otázku, či môže kapitalistická trieda reprodukovať svoju moc tvárou v tvár ekonomických, sociálnych, politických, geopolitických a ekologických problémov. Kapitalizmus prežije, ale za veľmi vysokú cenu. Za cenu, že námezdné pracujúca masa ľudí bude štedro dávať z plodov svojej práce tým, ktorí sú pri moci, za cenu, že táto masa sa vzdá mnohých svojich práv a hodnôt vrátane svojej životnej úrovne, za cenu politických represii, policajného násillia a militarizovanej štátnej kontroly. Prežije vďaka svojej schopnosti neustále prekonávať alebo obchádzať potenciálnu prekážku trvalej akumulácie. Jediným spôsobom, ako obnoviť rovnováhu a vyriešiť vnútorné rozpory akumulácie kapitálu, je práve kríza. V skutočnosti sa krízam preto nielen že nedá vyhnúť, ale sú tiež nevyhnutné. Krízy sú akýmisi iracionálnymi racionalizátormi vždy nestabilného kapitalizmu. Podľa Harveyho sa vždy musíme pýtať, akými smermi sa racionalizácia pohybuje, pretože práve tieto smery určujú nielen spôsob, akým prekonáme krízu, ale tiež budúci charakter kapitalizmu. Ktorý smer bude zvolený, závisí rozhodujúcim spôsobom od pomere triednych síl a myšlienkových koncepcií toho, čo by mohlo byť možné. Je úlohou analýzy odhaliť, čo by mohlo byť možné dnes a uviesť to do pevného vzťahu s tým, čo je pravdepodobné vzhľadom na súčasný stav triednych vzťahov v celosvetovom meradle.

Relevantnou odpoveďou Harveyho na otázku, či kapitalizmus prekoná súčasnú krízu, je teda odpoveď kladná. Súčasná kríza môže byť skôr znamením konca neoliberalizmu ako dominantného ekonomického modelu kapitalistického rozvoja, než kapitalizmu ako svetového systému. Kapitál je naďalej príliš silný a pracovná sila príliš slabá. Rezervy pracovnej sily sú všade a prístupu k nim bráni len málo geografických bariér. Celosvetový politický útok na rôzne hnutia pracujúcej triedy skoro všade veľmi oslabil odpor námezdné pracujúcich mas. Vážnejším problémom je len znižovanie miezd v dôsledku veľkého prebytku pracovnej sily a z neho vyplývajúci nedostatok efektívnej

spotreby. Politika znižovania miezd síce zvyšuje možnosť krízy z nedostatočnej spotreby, no tieto krízy boli doteraz vždy prekonané. Očakávania skorého pádu kapitalizmu preto nemajú relevantnejšie opodstatnenie.

Kapitalizmus a kapitalistická trieda nie sú však predurčené k prežitiu. Tento záver Harvey teoreticky zdôvodňuje opätovnou charakteristikou povahy kapitalistických kríz. V rozpore s ich hodnotením ako prostriedku záchranu kapitalizmu tu konštatuje, že krízy sú momenty paradoxov a možností, z ktorých môžu vzniknúť najrôznejšie alternatívy vrátane socialistických a antikapitalistických. Kvantitatívne zmeny vedú v určitom bode ku kvalitatívnym posunom. Myšlienku, že sa možno nachádzame presne v takom bode zvratu dejín kapitalizmu, musíme preto vziať vážne. Kladenie otázok o budúcnosti samotného kapitalizmu ako vhodného spoločenského systému by teda malo byť v popredí súčasných diskusií, a to aj napriek tomu, že nikto nevie, kde alternatívne spoločenské usporiadanie hľadať a čo to vlastne je. Takéto konštatovanie zrejme vyplýva z odmietania relevance socialistických systémov vo východnej Európe na čele s bývalým Sovietskym zväzom. Domnievame sa však, že ich metafyzické odmietanie neprospieva k rozvíjaniu teórie nového socialistického „kontraprojektu“. V tomto smere je potrebné dbať na dialektický prístup pri hodnotení minulosti východoeurópskeho socializmu. Jedine tak môže antikapitalistická opozícia vedieť rozlíšiť pozitívne skúsenosti od negatívnych a využiť ich v taktike a stratégii politického boja. Dialektický prístup pri hodnotení minulosti je zároveň zábezpeku toho, že socialistický projekt prebudovania spoločnosti nebude neurčitý.

Ak závisí prežitie kapitalizmu od večného prekonávania alebo obchádzania potenciálnej prekážky trvalej akumulácie kapitálu, ktorá je neustále prítomná, tak si v súvislosti s antikapitalistickým zápasom musíme kľásť otázku, čo definuje potenciálny bod zablokovania tejto akumulácie. Našou - a nepriamo aj autorovou - odpoveďou je triedny boj. Harvey doslova píše o sociálnych bojoch v továrňach, kanceláriách, obchodoch, na staveniskách rovnako ako v celej výrobe priestorov, miest a vybudovaných prostredí. Proces akumulácie kapitálu však nemožno zablokovať živelným, ale organizovaným triednym bojom. Vládnuca kapitalistická trieda preto využíva všetky prostriedky jej ideológie a propagandy, aby zabránila formovaniu triedneho uvedomovania námezdne pracujúcej masy, aby zabránila jej premeneniu z „triedy o sebe“ v „triedu pre seba“. Bez tejto premeny však nemôže existovať konzistentné a efektívne antikapitalistické hnutie. Harvey uvádza, že fakt neexistencie politickej sily schopnej formulovať a presadiť

program, ktorý by viedol k zablokovaniu akumulácie kapitálu, nie je dôvodom na to, prečo sa máme brániť načrtávaniu alternatív. Podľa nás takýto záver môžeme vnímať aj regresívne. Môže nás vracieť späť do už raz prekonaných tendencií fabrikovať utópie na spôsob Eugena Dühringa v 19. storočí.

Samozrejme, treba súhlasiť s Harveyho záverom, že je nevyhnutné vyhnúť sa zlyhaniu minulých pokusov o budovanie socializmu a komunizmu. Historický kontext je neobyčajne dôležitý. Lenže sa nemôže obmedzovať len na historické skúsenosti s komunistickým budovaním socializmu, ale s celým ľavicovým hnutím tak, ako sa vyvíjalo od konca 19. storočia. Práve do tohto obdobia sa kladú počiatky neskoršieho rozdelenia ľavicového hnutia na sociálno-demokratický a komunistický prúd. Toto rozdelenie pretrváva dodnes a naďalej komplikuje formovanie účinnej opozície voči kapitalizmu. Zatiaľ čo komunistické hnutie je viac-menej zdiskreditované, sociálnodemokratický prúd patrí k nosným politickým silám kapitalistických režimov. Je potrebné si kľásť otázky o zmysluplnosti a realnosti možného zjednocovania sociálnodemokratickej a radikálnej ľavice, resp. o vytváraní nového politického hnutia z týchto dvoch tradičných ľavicových smerov, aj keď niektoré doterajšie skúsenosti (napr. z účinkovania nemeckej strany Die Linke) sú v tomto smere skôr rozpačité. Predpokladá to samozrejme ideové zblížovanie na základe spoločne akceptovanej teórie.

Podľa Harveyho je spôsob, akým vzišiel z feudalizmu kapitalizmus, spôsobom, akým musí z kapitalizmu vyjsť socializmus či komunizmus. Prirodzene, nové spoločenské usporiadanie, ktoré bude nasledovať po kapitalizme, bude v mnohých smeroch poplatné starému systému, to však nemusí znamenať, že spôsob, akým vznikne z kapitalizmu socializmus, bude totožný so spôsobom vzniku kapitalizmu z feudalizmu. Dôvodom je odlišnosť v charaktere týchto systémov. Feudalizmus a kapitalizmus sú triedne antagonisticke spoločnosti založené na vykorisťovaní väčšiny vlastníckou menšinou, socializmus má predstavovať triedne neantagonistickú spoločnosť zbavenú vykorisťovania námezdne pracujúcich mas. Kapitalizmus vznikol z feudalizmu stáročnou transformáciou, pri ktorej došlo k nahradeniu jednej vlastníckej menšiny (feudálnej) druhou (buržoáznou). Vznik socializmu však predstavuje vyvlastnenie menšiny súkromných vlastníkov, jej politické zvrhnutie a presadenie spoločenského vlastníctva. Voči takémuto scenáru nemôže vládnuca kapitalistická trieda viesť principiálny boj na život a na smrť. V hre je vlastníctvo.

Sám Harvey naznačuje nevyhnutnosť revolučného zvrhnutie kapitalizmu, keď píše, že kapitalizmus

nikdy nepadne sám od seba. Bude ho treba „postrčiť“. Akumulácia kapitálu sama nikdy neprestane. Bude ju treba zastaviť. Kapitalistická trieda sa nikdy dobrovoľne nevzdá svojej moci. Bude ju treba tejto moci zbaviť. To nás vedie k záveru, že spoliehať sa na krízy, ktoré by mohli viesť k transformácii kapitalizmu, nemôže byť pre antikapitalistickú opozíciu z hľadiska jej boja proti kapitálu teoretickým ani praktickým vodidlom.

Peter Dinuš

ROVENSKÝ, J. a kol.: *Kríze a politické křížovatky. Rozhovory s českými politickými teoretiky*. Praha : Filosofia, 2012; 220 s. ISBN 978-80-7007-370-4

Knihy ponúkajúce súbor rozhovorov s poprednými intelektuálnymi osobnosťami rozličných ideových orientácií sa v našom geografickom priestore ešte príliš neudomácnili.¹ Tradícia ponúkať občas i kontroverzné pohľady na svet z perspektívy významných akademikov je zakorenená najmä v americkom prostredí. Práve preto je viac než povzbudzujúce, že slovenskí a českí čitatelia majú najnovšie možnosť zoznámiť sa s obsahom aktuálneho spoločenskovedného diskurzu v českej akademickej sfére. Prameňom mnohých inšpirácií sa môže stať recenzovaná publikácia² zahŕňajúca rozhovory s jedenástimi teoretikmi v oblasti sociálnych vied, ktoré viedol politológ Jan Rovenský, držiteľ doktorátu v oblasti politickej teórie z rímskej Libera Università Internazionale degli Studi Sociali Guido Carli.

Medzi oslovenými respondentmi nájdeme zväčša známe mená: Erazim Kohák, Marek Hrubec, Vladimíra Dvořáková, Jan Keller, Miloš Havelka, Miloslav Bednář, Jiří Příbáš, Pavel Barša, Josef Šíma, Milan Znoj, Petra Guasti. Ako je zjavné z toho menoslovu, názorové spektrum respondentov je pestré a zahŕňa teoretikov tak ľavicovej (Kohák, Keller) i pravicovej orientácie (Bednář, Šíma). Oslovení odpovedali na približne rovnaké spektrum otázok, pričom rozhovory sa miestami uberali v závislosti od špecifickej myšlienkovvej línie dopytovaného/dopytovanej.

Hlavným tematickým spojovníkom jednotlivých interview je politické myslenie, resp. politická teória. Základnú kosť každého rozhovoru predstavujú vyjadrenia týkajúce sa názorov na kľúčovú debatu v súčasnej politicko-teoretickej rovine, na momentálny stav spoločenskovedného bádania v Českej republike a prezentácie vlastného aktuálneho výskumu.

Rozoberať obsahovú stránku vyjadrení konkrétnych teoretikov a teoretičiek by na priestore, aký ponúka recenzia, nebolo príliš produktívne. Ako osožnejšie sa javí zamerať sa na kľúčové momenty, aké odzneli v jednotlivých rozhovoroch, resp. poukázať na prvky, ktoré sa nimi na jednej strane vinú ako pomyselná „červená niť“, prípadne na tie, ktoré vytvárajú akýsi „tektonický zlom“ reflektujúci nesúlad medzi prezentovanými svetonázormi.

Je signifikantné, že takmer všeobecná zhoda medzi oslovenými panovala v identifikovaní hlavných problémových okruhov dnešnej (nielen) teoretickej diskusie. Tematicky išlo v prvom rade o problém krízy súčasnej globálnej spoločnosti s dôrazom najmä na krízový charakter ekonomiky a politiky, ako aj o problém demokratického vládnutia. Ak na autorov úvah aplikujeme tradičnú pravo-ľavú ideologickú schému, potom možno konštatovať, že teoretici „zľava“ akcentovali najmä problematiku svetovej ekonomickej krízy, ktorú podľa nich spôsobila rozmáhajúca sa kapitalistická neoliberalná dogmatika, poskytujúca ideologický „background“ nikým a ničím nehateným finančným trhom. Podľa Pavla Baršu dokonca „[k]apitalizmus robí z ľudí úbožiacov tým, že ich sociálne i kultúrne vykorisťuje – že im berie ako zdroje solidarity, tak i zdroje zmyslu“ (s. 134). Za prioritu najvyššieho významu považujú títo teoretici uchovanie sociálneho štátu a prekročenie rámca solidarity ponad jej vlastné, doterajšie inherentné hranice, ktoré stelesňujú národné štáty. Ako v tejto súvislosti uviedol Marek Hrubec: „...transnacionálny a globálny problém vyžaduje transnacionálnu a globálnu odpoveď“ (s. 47). Takéto odpovede sú vo svojich konkrétnych prejavoch vskutku rôznorodé. Napríklad Petra Rakušanová Guasti vidí východisko z krízy spoločnosti súčasného Západu v silnej lokálnej demokracii, protestných hnutiach typu „occupy“ alebo v podporovaní tzv. fair trade.

Zatiaľ čo teoretici, ktorí majú blízko k sociálno-demokratickým koncepciám, ponúkajú víziu nápravy v podobe kritických teórií, udržiavania sociálneho štátu alebo výchovy k občianstvu, autori vychádzajúci z platformy ekonomického liberalizmu laissez-faire majú na spoločenskú krízu, pochopiteľne, iný recept. Od ich kolegov a kolegýň z opačného názorového spektra ich odlišuje predovšetkým odlišná diagnostika príčiny krízy. Zjednodušene povedané, podľa

¹ Určitou výnimkou je publikácia DINKA, P. (ed.): *Besy kapitalizmu alebo začiatok novej éry?* Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012. V tomto prípade však boli dopytované osoby zjednotené na báze spoločnej, hoci v detailoch mierne odlišnej, myšlienkovvej koncepcie.

² Recenzentmi boli PhDr. Martin Kopecký, Ph.D. a PhDr. Jiří Loudin, CSc.

nich nie je problémom veľa kapitalizmu, ale – naopak – málo kapitalizmu. Miloslav Bednář vidí, takpovediac, za všetkými problémami dnešnej ekonomiky akési „neomarxistické sprisahanie“ (hoci sám takéto slovné spojenie nepoužíva). Tento myšlienkový prúd podľa neho dominuje akademickému diskurzu v západnom svete napriek tomu, že – ako deklaruje Bednář – ekonomická teória i prax ukázali, že takéto pristupy sú nefunkčné (cf. s. 98). Josef Šíma, rektor súkromnej pražskej vysokej školy CEVRO Institut, sa domnieva, že hlavnými príčinami (ekonomickými) krízy historicky boli a dodnes sú prehnané a podľa jeho názoru zbytočné štátne zásahy – vládny dirigizmus – a redistribúcia bohatstva naprieč spoločnosťou. Najväčšou hrozbou pre súčasné liberálne demokracie je teda kontinuálny rast sily vlád, ktoré sa usilujú korigovať sociálne nerovnosti. Dokonca ani kabinety M. Thatcherovej či R. Reagana neboli podľa Šímu dostatočne robustné voči posilňovaniu etatizmu v hospodárskej oblasti, a to aj „napriek rétorickej šikovnosti oboch týchto politikov“ (s. 156). Na základe analýzy rozprávania profesora Šímu ďalej možno konštatovať, že svetonázor, o ktorý sa opiera, je postavený na simplicistickej predstave forsirovanej klasikmi ekonomického liberalizmu ako boli A. Smith, L. von Mises, F. A. von Hayek či M. Friedman, podľa ktorej kapitalizmus reprezentuje harmonickú výmenu statkov medzi drobnými producentmi, ktorá – ako je zjavné – nezodpovedá realite súčasného korporatívneho kapitalizmu, ktorému dominujú transnacionálne korporácie, na ktoré národné politické elity nemajú takmer žiaden reálny dosah. Naivitu názorov tohto typu najlepšie reprezentuje Šimov výrok, podľa ktorého argumentovať v prospech kapitalizmu znamená obhajovať systém, „kde nikto nie je obdarený politickými privilégiami, ktoré by následne boli vynucované štátom. Nikto tak nebohatne v dôsledku politickej priazne. Naopak, ľudia sú úspešní podľa toho, čo sú za ich produkt ostatní ochotní zaplatiť“ (s. 153). Hodno dodať, že projekt Európskej únie, príp. spoločnej meny euro predstavuje pre reprezentantov tohto ideologického prúdu umelý a neprirodený konštrukt, ktorý neorganicky zavádza centralizované spôsoby prijímania politických rozhodnutí a predstavuje protiklad decentralizovaného spoločenského a ekonomického procesu (cf. s. 103 a 149). Aj tu možno vidieť zásadnú protikladnosť oproti názorom už predstavenej ideovej platformy, ktorá sa k EÚ stavia skôr pozitívne, čo vhodne ilustrujú slová E. Koháka: „*Vážim si projekt Európskej únie, ktorý sa v jednote snaží podporiť zvláštnosť, svojráznosť všetkých svojich členov, napríklad rovnoprávnosťou jazykov. Verím a dúfam, že uspeje, napriek ľudskej nedokonalosti*“ (s. 24).

Vypočúť si názor intelektuálne zdatnej osoby, s ktorým súhlasíme, sa podobá prechádzke rozkvitnutým sadom s temer romantickým nádychom. Pomáha nám pohodlne sa „uvelebovať“ v našom osobnom presvedčení, ktoré však nemusí byť vždy celkom správne a/alebo rozumné. Na druhej strane rozhovor s ideovým oponentom umožňuje buď vlastný názor cizelovať do precíznejšej a myšlienkovito poctivejšej podoby, alebo nám otvorí doteraz nepoznané horizonty a v pozitívnom zmysle spochybní presvedčenia, v ktorých je ukotvené naše „ja“. Rozhovory, ktoré viedol – alternujúc budúceho čitateľa knihy – Jan Rovenský so svojimi respondentmi, ponúkajú práve tento typ intelektuálnej sebareflexie. Zaiste, tak trochu schematický obraz dvoch ideologických prúdov, ktoré do seba narážajú, neopisuje dostatočne verne spektrum podnetných myšlienok zastúpených v publikácii *Kríze a politickej křížovatky*. Realita je omnoho komplexnejšia. Dokonca komplexnejšia, než sa ju v krátkosti na základe svojho doterajšieho poznania podujali načrtnúť interviewovaní teoretici a teoretičky. Na hľadanie pravdy o sebe a o spoločnosti, v ktorej žijeme, však neslobodno rezignovať. Práve to možno označiť za najsilnejšie poslanstvo tejto knihy, ktorá je tak chvályhodným literárnym počínom, ako zároveň ráznym podnetom, ktorý istotne rozčereí hladiny spoločenskovednej i celospoločenskej debaty v Českej republike a na Slovensku.

Marián Sekerák

MARTINEZ, JENNY S.: *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law*. New York : Oxford University Press 2012, 254 p., ISBN 9780195391626

V knihe *The Slave Trade and the Origins of International Human Rights Law* se Jenny Martinez zabýva odstránením obchodu s otroky a zákazom otroctví. Tato kniha může být inspirativní nikoliv pouze pro badatele na poli historie, ale i pro vědecké pracovníky zabývající se filozofií a zvláště morální filozofií. Martinez poukazuje na skutečnost, že odpor proti otroctví vyvěral z filozofického odkazu osvícenství, a že odpůrci otroctví se zasazovali o zrušení tohoto institutu, protože věřili, že se jedná o nemorální praxi. Tato skutečnost sama o sobě může demonstrovat důležitost morální filozofie pro každodenní život obyvatel této planety. Podle Martinez se o zákaz otroctví zasadila nejvíce Velká Británie, která prostřednictvím svého postavení jakožto nejsilnější námořní mocnost přesvědčila (za vojenské pomoci, diplomatické moci, ale

i ekonomických pobídek) mnoho jiných států, utvořit systém mezinárodních soudních tribunálů, zabývajících se odstraněním obchodu s otroky. Jednalo o první aplikaci mezinárodních soudních tribunálů, které napomohly tomu, že otroctví je dnes všemi zeměmi považováno za porušení základních lidských práv.

Britská snaha o zákaz obchodu s otroky narážela na mnohé překážky. Jednou z těchto překážek byla skutečnost, že mezinárodní smlouvy zakazující obchod s otroky obsahovaly ustanovení, která limitovala aplikaci těchto smluv. Tak například anglo-portugalská smlouva z roku 1815 zakazovala Portugalsku převážet otroky, ale pouze na sever od rovníku. Dalším problémem, který komplikoval zákaz obchodu s otroky, byla skutečnost, že státy Francie a USA odmítly uzavřít podobné smlouvy s Velkou Británií. Obě země sice obchod s otroky zakázaly, ale ani jedna z těchto zemí nebyla ochotna uzavřít s Velkou Británií smlouvu, na jejímž základě by bylo možné pro britské námořnictvo prohledat lodi těchto dvou států, a pokud by byli otroci nalezeni na jejich palubě, pohnat posádku těchto lodí před mezinárodní soudní tribunál.

Martinez se zejména věnuje tomuto problému ve vztahu k USA. I když Spojené státy zakázaly obchod s otroky již v roce 1808 a dokonce (alespoň teoreticky) měl za tento trestný čin být uložen trest smrti, Spojené státy se odmítaly podřídit jakémukoliv mezinárodnímu dohledu. Činily tak z obavy, že britské válečné námořnictvo by mohlo prohledávat americké lodi, a tím porušit americkou suverenitu. Bylo to pouze americké námořnictvo, které mělo tuto pravomoc. To v praxi znamenalo, že lodi obchodující s otroky často užívaly americkou vlajku, aby se vyhnuly prohledávání a soudnímu postihu ze strany zemí, které obchod s otroky trestaly. Toto jednání představuje další inspiraci pro badatele na poli morální filozofie, kdy poukaz na státní suverenitu je oprávněný a kdy

nikoliv. Jinak řečeno, je možné, aby státní suverenita byla dostatečným ospravedlněním pro akce, které znemožňují pokrok na poli lidských práv? Soudobá praxe se kloní ke skutečnosti, že státní suverenita nemůže být ospravedlněním k hrubému porušování těchto práv, a od konce studené války je v mnoha případech použito „humanitární intervence“, která má zamezit excesům v narušování lidských práv. Na druhé straně je možné argumentovat, že alespoň v některých případech tato intervence připomíná spíše pohodlné zdůvodnění k selektivním vojenským zásahům, které více než zabráněním excesů na poli lidských práv, mají za účel prosadit určité strategické cíle intervenujících mocností. Jestliže tedy neexistuje jednoduchá odpověď na otázku, jak se vyrovnat s narušiteli lidských práv, kteří se zaštiťují principem nezasahování, jak se potom vyrovnat se státy, které (podobně jako USA v první polovině 19. století) hájením své suverenity napomáhají k porušování lidských práv?

Martinezova kniha rovněž ukazuje limity morální filozofie. Jinak řečeno, obchod s otroky byl zakázán, nikoliv pouze z morálních důvodů (i když ty posloužily jako prvotní impuls k tomuto zakazu), ale z důvodů čistě pragmatických (jak již bylo výše řečeno). Je tedy nutné zdůraznit, že morální filozofie nemůže při formulování normativní teorie abstrahovat historicko-ekonomicko-sociální faktory. To však neznamená, že se nemůže pokoušet tyto faktory změnit, nebo je využít. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem, čtení Martinezovy knihy, může být přínosné i pro politologickou komunitu, protože pomáhá pokládat provokativní otázky, které překračují hranice obchodu s otroky a jsou aktuální i v dnešní době.

Zdeněk Vopat